प्राथमिक तहमा उदार कक्षोन्नति नीति कार्यान्वयनको अवस्था तथा शैक्षिक उपलब्धि

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम
तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण विषयको आंशिक आवश्यकता
पुरा गर्नको लागि प्रस्तुत
शोध–प्रतिवेदन

शोधकर्ता

रूपा वि.क.

परीक्षा रोल नं. : २८०१०८/०६६

त्रि.वि. दर्ता नं. : ९–२–५५–६९९–२००४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

(पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन शिक्षण विभाग)

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६८

प्राथमिक तहमा उदार कक्षोन्नति नीति कार्यान्वयनको अवस्था तथा शैक्षिक उपलब्धि (पा.मू. २८६) - रूपा वि.क. २०६८

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय कीर्तिपुर, काठमाडौँ पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषय अन्तर्गतको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि छात्रा रूपा वि.क.ले **प्राथमिक तहमा उदार कक्षोन्नति नीति कार्यान्वयनको अवस्था तथा शैक्षिक उपलब्धि** शीर्षक शोध प्रतिवेदन मेरो निर्देशनमा रही तयार पार्नुभएको हो । उहाँको यस शोध प्रतिवेदन लेखनप्रति म पूर्ण रूपमा सन्तुष्ट भएकोले आवश्यक मौखिक अन्तर्वार्ताको लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

चोलाकान्त घिमिरे

शोध निर्देशक

मिति : २०६८/०१/३०

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय कीर्तिपुर, काठमाडौँ पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका लागि शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम अनुरूप शिक्षा शोध पाठ्यांशका निमित्त छात्रा रूपा वि.क.ले **प्राथमिक तहमा उदार कक्षोन्नति नीति कार्यान्वयनको अवस्था तथा शैक्षिक उपलब्धि** शीर्षकमा तयार पार्नु भएको शोध प्रतिवेदन स्वीकृतिका लागि प्रस्तुत गर्नुभएकोले यो शोध प्रतिवेदन मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ :-

मूल्याङ्कन समिति	**हस्ताक्षर**
नारायण बस्नेत विभागीय प्रमुख पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग	....
चोलाकान्त घिमिरे शोध निर्देशक	....
शिवराज वढू बाह्य परीक्षक	....

मिति : २०६८/०२/०६

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण विषयको शोधपत्रको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्न यो शोधपत्र तयार गर्ने अवसर प्रदान गरिदिएकोमा सर्वप्रथम पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभागप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

शिक्षाको गुणस्तर वृद्धि गर्न मूल्याङ्कनले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । सरकारले शिक्षामा गरेको लगानी अनुसारको प्रतिफल पाउन नसक्नुमा परम्परागत मूल्याङ्कन प्रणाली प्रमुख कारणको रूपमा रहेको कुरा विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानले जनाएका छन् । यसरी परम्परागत मूल्याङ्कन प्रणालीमा परिवर्तन ल्याएर विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण पक्षको मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ भन्ने अवधारणाका साथ उदार कक्षोन्नति नीति कार्यान्वयनमा आएको छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा रहेर "प्राथमिक तहमा उदार कक्षोन्नति नीति कार्यान्वयनको अवस्था तथा शैक्षिक उपलब्धि" शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारेकी छु । यस शोधपत्र तयारी गर्नमा आवश्यक मार्गदर्शन र सहयोग प्रदान गर्नुहुने आदरणिय गुरु चोलाकान्त घिमिरेप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोध प्रस्तावना तयार गर्नको लागि आवश्यक सल्लाह र सुझाव प्रदान गर्नुहुने विभागिय प्रमुख सह. प्रा. नारायण बस्नेतप्रति विशेष सम्मान व्यक्त गर्दछु । साथै अध्ययनका क्रममा आवश्यक सल्लाह र सुझाव प्रदान गरी अध्ययनलाई सरल पार्नको लागि सहयोग गर्ने पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभागका सम्पूर्ण गुरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

त्यस्तै मलाई उच्च शिक्षा हाँसिल गरी यस शोधकार्यसम्म पुग्न सदैव सहयोग र हौसला प्रदान गर्नुहुने मेरा पुजनिय बुबा/आमा श्री धनिराम वि.क. र श्री चन्द्रा वि.क. प्रति सदा कृतज्ञ छु । त्यस्तै गरी सधै प्रेरणा प्रदान गर्नु हुने दाजु/भाउजु रवि वि.क र रेवती वि.क, दिदी/भिनाजु कमला वि.क., तिलक वि.क. का साथै परिवारका सम्पूर्ण सदस्यप्रति सदैव कृतज्ञ छु ।

यस शोधपत्र तयारी गर्ने क्रममा आवश्यक सूचना उपलब्ध गराएर सहयोग गरिदिनु हुने दुवै विद्यालयका वि.नि., प्र.अ., शिक्षक र अभिभावकहरू सबैलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यसै गरी शोधपत्र तयारीका क्रममा आवश्यक सल्लाह र सुझाव दिने आत्मिय मित्रहरू चोभा, मुना, जानकी, पुष्पा, रीमा र बोम बहादुर खड्कालाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा शोधपत्रलाई कम्प्युटर टाइप गरी सहयोग पुऱ्याउने हुने सुनेश फोटोकपि एण्ड कम्प्युटर सर्भिस, पाँगाका सुनेश श्रेष्ठलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

रूपा वि.क.

शोधसार

शैक्षिक कार्यक्रमको महत्त्वपूर्ण पक्ष वा लगानी विद्यार्थी हो । विद्यार्थीहरूले स्तर अनुसारका ज्ञान, सीप र धारणा के कति सिके भनेर मूल्याङ्कन गरिन्छ । मूल्याङ्कनबाट उनिहरूले सिकेका र सिक्न नसकेका कुराहरूबारे जानकारी प्राप्त हुन्छ । विद्यार्थीहरूले नसिकेका कुरामा कारण पत्ता लगाएर पृष्ठपोषण दिन र सिकेका कुरामा थप हौसला, प्रोत्साहन दिन र कक्षा चढाउन मूल्याङ्कन गरिन्छ । सरकारले प्राथमिक तहको शिक्षामा ठूलो लगानी गरेको छ तर लगानी अनुसारको प्रतिफल पाउन सकेको छैन यसको प्रमुख कारण भनेको मूल्याङ्कन प्रणाली पनि हो । अझै पनि प्राथमिक तहका शिक्षक र विद्यार्थीहरूमा नै मूल्याङ्कन भनेको वार्षिक रूपमा लिइने लिखित परीक्षा नै हो भन्ने अवधारणा छ । प्राथमिक पाठ्यक्रम दिग्दर्शन २०५७ का अनुसार विद्यार्थीको औपचारिक परीक्षा नलिई निरन्तर मूल्याङ्कनको माध्यमले माथिल्लो कक्षामा चढाउनु उदार कक्षोन्नति हो ।

रुकुम जिल्ला अन्तर्गतको खंलगा गा.वि.स.मा रहेका दुईवटा विद्यालय प्रा.वि. बालमन्दिर खलंगा र श्री सरस्वती मा.वि. सल्लेमा "प्राथमिक तहमा उदार कक्षोन्नति नीति कार्यान्वयनको अवस्था तथा शैक्षिक उपलब्धि" शीर्षकमा केन्द्रित रही यो अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनको उद्देश्य प्राथमिक तहमा उदार कक्षोन्नति नीति कार्यान्वयनको अवस्था पहिचान गर्नु, यसबाट प्राप्त शैक्षिक उपलब्धि पत्ता लगाउनु र कार्यान्वयनमा देखिएका समस्या र समाधानका उपायहरू पहिचान गर्नु रहेको थियो ।

यस अध्ययनमा उद्देश्य अनुरूपका सूचना संकलन गर्नको लागि छनोटमा परेका विद्यालयका वि.नि. प्र.अ., शिक्षक र अभिभावकसँग प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता प्रश्नावली गरिएको थियो । अध्ययनकै क्रममा कक्षा अवलोकन र दस्तावेज अध्ययन पनि गरिएको थियो । अध्ययनबाट प्राप्त सूचनालाई गुणात्मक र परिमाणात्मक दुवै विधिवाट विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ ।

अध्ययन स्थलबाट प्राप्त सूचना अनुसार दुवै विद्यालयमा विद्यार्थी संख्या अनुसारको भौतिक व्यवस्थापन हुन सकेको पाइएन । प्राथमिक तहमा अध्यापन गर्ने धेरैजसो शिक्षकहरूले यस सम्बन्धी तालिम प्राप्त गरेको पाइएन । उदार कक्षोन्नति गर्दा पाठ्यक्रमले उल्लेख गरेका नीति नियमलाई दुवै विद्यालय शिक्षकहरूले पालना गरेको देखिएन । यसरी उदार कक्षोन्नती नीति प्रभावकारी रूपमा लागु हुन नसक्नुमा विद्यार्थी चाप बढी, स्रोत र साधनको अभाव, विद्यालयको भौतिक तथा व्यवस्थापकीय पक्ष कमजोर, शिक्षकहरू तालिम प्राप्त नहुनु जस्ता कारणहरू रहेको पाइयो ।

उदार कक्षोन्नति नीतिलाई प्रभावकारी ढंगबाट लागु गर्नु विद्यार्थी संख्या अनुसार शिक्षक दरवन्दी प्रदान गरिनुपर्ने, विद्यालयको भौतिक व्यवस्थापन पक्ष बलियो बनाउनु पर्ने र शिक्षकहरूलाई तालिम दिइनुपर्ने देखिन्छ । सम्बन्धित निकायबाट निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धि विविध सामाग्रीहरू वितरण तथा प्रकाशन गर्ने, नीति निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने गराउने संस्था बीच सहकार्य गरिनुपर्ने र सम्बन्धित निकायबाट समय समयमा निरीक्षण र अनुगमन हुन सके यो नीति प्रभावकारी ढङ्गले कार्यान्वयन हुन सक्ने देखिन्छ ।

विषय-सूची

विषयवस्तु	पेज नं.
सिफारिसपत्र	I
स्वीकृतिपत्र	II
कृतज्ञताज्ञापन	III
शोधसार	IV
विषयसूची	V
तालिकासूची	VIII

परिच्छेद एक

परिचय

१.१	पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	३
१.३	अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	४
१.४	अध्ययनको औचित्य	५
१.५	अध्ययनको उद्देश्य	५
१.६	अध्ययनको सीमाङ्कन	६
१.७	परिभाषित शब्दावलीहरू	६

परिच्छेद दुई

पूर्व साहित्यको समीक्षा

२.१	सैद्धान्तिक साहित्यको समीक्षा	८
	२.१.१ उत्प्रेरणाको सिद्धान्त	८
२.२	विषयगत साहित्यको समीक्षा	९
२.३	अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा	१४

परिच्छेद तीन

अध्ययन विधि

३.१	अनुसन्धान ढाँचा	१५
३.२	क्षेत्र तथा विद्यालय छनौट	१५
	३.२.१ क्षेत्र छनौट	१६
	३.२.२ विद्यालयको छनौट	१६

३.३ उत्तरदाताको छनौट १६
३.३.१ प्र.अ. र वि.नि. १६
३.३.२ शिक्षक १६
३.२.३ अभिभावक १६
३.२.४ विद्यार्थी १६
३.४ साधनको निर्माण २४
३.४.१ प्र.अ. र वि.नि.का लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली १७
३.४.२ शिक्षकका लागि प्रश्नावली १७
३.४.३ अभिभावकका लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली १७
३.४.४ कक्षा अवलोकन फाराम १७
३.४.५ विद्यार्थी उपलब्धि रेकर्ड फाराम १७
३.५ साधनको वैधता १७
३.६ सूचना संकलन प्रक्रिया १८
३.७ नैतिकता सम्बन्धि पक्ष १८

अध्याय चार

सूचनाको विश्लेषण र ब्याख्या

४.१ उदार कक्षोन्नति नीति कार्यान्वयनको अवस्था १९
४.१.१ उदार कक्षोन्नति नीति र शैक्षणिक व्यवस्थापन १९
४.१.२ उदार कक्षोन्नति नीति र शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप २२
४.१.३ विद्यार्थीहरूको सिकाइको स्तर वृद्धि गर्न विद्यालयले अपनाएका उपायहरू २४
४.१.४ उदार कक्षोन्नति नीति र मूल्याङ्कनका विधि २७
४.१.५ उदार कक्षोन्नति नीतिमा कार्यसंचयिकाको निर्माण र प्रयोग २७
४.१.६ उदार कक्षोन्नतिले कार्यान्वयन गराउन विद्यालयले अपनाएको प्रक्रिया २८
४.२ प्राथमिक तहमा उदार कक्षोन्नति नीतिद्वारा प्राप्त शैक्षिक उपलब्धि ३०
४.२.१ उदार कक्षोन्नति नीतिले विद्यार्थीको उपस्थितिमा पारेको प्रभाव ३०
४.२.२ उदार कक्षोन्नतिले विद्याथीको प्राप्ताङ्कमा पारेको प्रभाव ३०
४.३ उदार कक्षोन्नति नीति कार्यान्वयनमा देखापरेका समस्या समाधानका उपायहरू पहिचान गर्न ३२
४.३.१ उदार कक्षोन्नति कार्यान्वयनमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू ३३

अध्याय पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१	प्राप्ति	३४
५.२	निष्कर्ष	३५
५.३	सुझावहरू	३६

सन्दर्भसूची ३८

अनुसूचीहरू

अनुसूची-१	कक्षा अवलोकन फाराम	३९
अनुसूची-२	वि.नि.का लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली	४०
अनुसूची ३	प्र.अ.का लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली	४१
अनुसूची-४	शिक्षकको लागि प्रश्नावली	४३
अनुसूची-५	अभिभावकका लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली	४६
अनुसूची-६	विद्यार्थीहरूको प्राप्ताङ्क	४७
अनुसूची-७	विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको उपस्थिति विवरण	४८
अनुसूची-८	विद्यालयमा विद्यार्थीहरुको उपस्थिति विवरण	५०
अनुसूची-९	विद्यार्थी उपस्थिति रेकर्ड फाराम	५२
अनुसूची-१०	विद्यार्थी उपलब्धि रेकर्ड फाराम	५३

तालिकासूची

तालिका नं. ४.१ :	भौतिक व्यवस्थापन पक्षका आधार र अवस्थाबीच तुलना	२०
तालिका नं. ४.२ :	मनोवैज्ञानिक वातावरण व्यवस्थापन पक्षका आधार र अवस्था बीच तुलना	२२
तालिका नं. ४.३ :	शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापका विवरण	२३
तालिका नं. ४.४ :	कमजोर विद्यार्थीहरूको सिकाइस्तर वृद्धि गर्न विद्यालयले अपनाउने गरेका उपायहरू	२५
तालिका नं. ४.५ :	उदार कक्षोन्नतिमा अपनाउने गरिएको निरन्तर मूल्याङ्कन विधि	२६
तालिका नं. ४.६ :	कार्यसंचयिकामा समेटिएका पक्षहरू	२७
तालिका नं.४.७ :	पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका प्रक्रिया र विद्यालयले कार्यान्वयन गरेका प्रक्रियाहरू बीचमा देखिएका भिन्नता	२९
तालिका नं. ४.८ :	विद्यार्थी औषत उपस्थिति दिन (जम्मा दिन)	३०
तालिका नं. ४.९ :	उदार कक्षोन्नति लागु भएका र नभएका कक्षामा विभिन्न श्रेणी प्राप्त गर्ने विद्यार्थी संख्या	३१
तालिका नं. ४.१० :	उदार कक्षोन्नति नीति कार्यान्वयन गराउँदा आइपरेका समस्याहरू	३२
तालिका नं. ४.११ :	समस्या समाधानका उपायहरू	३३